

Лариса Павленко

**„ЛЯМЕНТ ПО ОТЦУ ІОАННІ ВАСИЛЕВИЧУ” – ПАМ’ЯТКА ДУХОВНОГО
ЖИТТЯ ЛУЦЬКА ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XVII ст.
(мовно-стильові особливості)**

У статті проаналізовано специфіку лексики й фразеології найдавнішої друкованої пам’ятки писемності Волині – „Ляменту...” 1628 року.

Ключові слова: духовна культура, пам’ятки української мови, жалобні вірші, староукраїнська лексика й фразеологія.

Лариса Павленко

**„Лямент по отцу Иоанне Василевичу” – памятник духовной жизни Луцка первой половины XVII в.
(языково-стилистические особенности)**

В статье проанализировано специфіку лексики и фразеологии древнейшего печатного памятника письменности Волини – „Лямента...” 1628 года.

Ключевые слова: духовная культура, памятники украинского языка, жалобные стихи, староукраинская лексика и фразеология.

Larysa Pavlenko

**„Lament for father John Vasylevych” – ancient script of spiritual life of Lutsk in the first half of XVII century
(language and stylistic peculiarities)**

Specific character of vocabulary and phraseology of the oldest printed script of Volyn – „Lament ...” of 1628 is examined in the article.

Key words: spiritual culture, ancient scripts of the Ukrainian language, sorrow poems, ancient Ukrainian vocabulary and phraseology.

Писемні джерела кожної мови – це невичерпний матеріал „для пізнання минулого, а, отже, й поглибленого усвідомлення сучасного життя мови” [2, с. 54].

Пам’ятки давньої української мови тривалий час були й залишаються важливим об’єктом лінгвістичних досліджень. У колі джерел вивчення історії мови особливу увагу привертають регіональні культурні пам’ятки (рукописні й друковані), адже книгописання є „галуззю загальної духовної культури, котру неможливо цілком віднести ні до історії літератури, ні до історії мистецтва, хоч воно безпосередньо стосується і одного, й другого” [3, с. 23]. Мовознавці вже зробили значний внесок у розв’язання багатьох проблем, що існують у діахронічному мовознавстві, зокрема, з’ясували основні особливості, пов’язані із структурою та функціонуванням різножанрових і різностильових писемних пам’яток української культури. Однак дослідження регіональних джерел в історичному аспекті й досі залишаються актуальними.

Завдання нашої роботи – простежити за мовною специфікою найдавнішої друкованої писемної пам’ятки Волині.

Перша половина XVII ст. – це пора в історії України, позначена початками національно-культурного відродження. Це час активного політичного й духовного піднесення, яке зачепило всі галузі життя тогочасної України, час появи нових суспільних і культурних явищ, зокрема пам’яток нашої історії та духовності. Українська література цього часу – явище надзвичайно складне й багатогранне. Особливо вражаючий тематичний і жанровий діапазон тогочасної поезії: це панегірики, декламації, епіграми, елегії, епітафії, буколічна поезія тощо.

Уже в кінці XVI ст. в нашій літературі з’явилася специфічна жанрова форма – жалобні, поховальні панегірики, а в XVII ст. великого поширення набувають так звані віршовані „ляменти”, „плачі” або „трени”, тобто вірші, написані чи з приводу певної трагічної події, чи на смерть якоїсь видатної особи. Нерідко в їх основу клялися народні голосіння й плачі за померлим [5, с. 155].

До найбільш знаних, з виразними рисами поетики „ляменту”-плачу в українській літературі XVII ст. належать такі твори: „Лямент дому княжат Острозьких...” невідомого автора, „Україна, татарами терзана... із жалісним лементом просить” Мартина Пашковського, „Плач або Лямент на зшестья з цього світу вічної пам’яті гідного Григорія Желіборського” Петра Презвітера, „Тренос, або Плач...” та „Лямент на смерть Леонтія Карповича” Мелетія Смотрицького,

„Вірші на жалосний погреб Петра Конашевича Сагайдачного” Касіяна Саковича, „Розмишляння о муці Христа, спасителя нашого” Іоанікія Волковича, рукописний „Лямент про пригоду міщан острозьких”, „Герби і трени на труні” Сильвестра Косова, „Плач Малой России о ляхолубцах”, „Епітафійон” на смерть Івана Брюховецького та „Надгробок” митрополиту Й. Тукальському Лазаря Барановича. Жанрова форма плачу могла використовуватися пізніше в літературі XVIII ст. у творах релігійно-духовного чи соціально-побутового змісту і навіть у спробах трагедії.

Серед пам’яток цього жанру помітне місце посідає в колекції українських стародруків Національного музею у Львові **„Ляментъ по свѣтлоблѣво зощломъ велебномъ господинѣ ѡтцѣ Іоаннѣ Василевичѣ, презвитери. именемъ церкви, православїа восточнаго, братства Луцкаго, въздвиженїа Честнаго и Животворящаго Креста Господна, написаный презъ многогрѣшнаго ієродіакона Давыда Андреевича, инока чинѣ святого Великаго Василїа”**. Ця невелика книжечка (17 сторінок розміром в ¼ аркуша), надрукована на початку 1628 року в Луцьку, є одним із важливих свідчень тієї духовної ситуації, що розвинулася у зв’язку з утворенням Луцького Хрестовоздвиженського братства. Колективна збірка віршів створена духовними особами, вчителями та учнями братської школи, редагована одним із авторів кількох віршів ченцем о. Давидом Андреевичем, видрукована мандрівною друкарнею Павла Домжива Лютковича.

Книга присвячена пам’яті померлого священика Хрестовоздвиженської церкви м.Луцька Іоанна Василевича. Він не був фундатором братства, бо почав служити в церкві після його заснування. Іоанн Василевич перед тим був парохом у Красноставі (тепер Польща), де зазнав гонінь і антиправославних репресій. При Луцькому братстві служив сім років, ретельно сповідував духовні принципи православ’я, наполегливо й мужньо працював, виявляючи загальнолюдські чесноти й пастирський талант. Вірші написані із сумної нагоди, автори щиро оплакують духовного поводиря й наставника, який залишив по собі світлу пам’ять, бо **своиѣхъ овецъ боронилъ статечне, в вѣре церкви восточной ѡтвержалъ бє(з)печне** [Л, с. 26]. Крім зачину-„ляменту” Давида Андреевича, збірка вміщує „Трен нищих, спудеїв школи братської Луцької” пенітарха Луцької братської школи Григорія Соминовича, „Елегію” Іоана Карповича, вірш-анаграму „Іоанн Василевич”, твори „Епітафійон” та „Короніс”.

Пам’ятка написана староукраїнською мовою з орієнтуванням на існуючі в тогочасній літературній мові книжні традиції і своєрідні жанрові стандарти. У вступі та власне ляментовій частині твору особливо помітні мовні елементи традиційних похоронних голосінь, а саме:

- опис могили, гробу: **Гробъ тѣбсный, долъ глѣбокій тебе обыймѣтъ є** [Л, с. 20];
- лексеми, що виражають печаль, жаль, біль з приводу смерті шанованої людини: **Насъ скорбѣ, тѣга и болезнь тѣжкаа здыймѣтъ** [Л, с. 20]; **З водемъ сердца моего заж не мѣшѣ стогнати** [Л, с. 22]; **Заж не мѣшѣ горкихъ слезъ з очїй вѣливати** [Л, с. 24]; **Глѣшне жѣ тѣды пристонитѣ горкихъ слїзъ зажити, ѡста свои пелынынѣмъ плачѣмъ напоити** [Л, с. 24]; **Плачѣте, што ѡтѣѣха ваша ѡмираетѣ, вашѣ прелюбезный пастирь з очїю зникаетѣ** [Л, с. 32];

– емоційні одиниці, що вживаються з метою величання покійного (у „Ляменті” воно подається від імені персоніфікованої церкви, якій пресвітер Василевич служивъ презичливо, боронячи інтереси пастви); такі похвали знаходимо в багатьох місцях твору. Наприклад: Плачу я, Церковъ, твои цноты вспоминаю, твою кѣ мнѣ щирюю любов розмышляю [Л, с. 24]; ...окрѣтна смерть ... правдивого пастира зненацка порвала [Л, с. 24]; Где шествовати, твое сердце Богъ керовалъ, тебе, мѣжа честна, имъ в пожитокъ даровалъ [Л, с. 26]; былъ зычливый в ваше спасене [Л, с. 30]; Злыхъ каралъ, добрихъ вабил до далшеи цнот [Л, с. 30]; в спасене ихъ старалъса Ѹставне [Л, с. 30];

– словесний опис конкретних справ покійного – турбота про хворих, піклування шпиталями, убогими, сиротами: Бо крєвнымъ, и всѣмъ людемъ, Ѹмѣлъ выгудити, подъ часъ прикро голодныхъ часовъ выкормити [Л, с. 32]; Плачте хорыи, плачте тѣжко зволѣлыи, вашъ кормитель, добродѣи, што ѸстѸпѣтъ [Л, с. 32]; И всѣмъ хорымъ достатки гойне додавано, а самъ в ни(х) пилюе мѣлъ з любви старане, о живность и спасене, с кошто(м) своимъ дване. Имъ служачи, готовъ былъ з ними и Ѹмрѣти, найтѣжшю хоробѸ охотне терпѣти [Л, с. 32]; Убогихъ, самъ Ѹбогий, любе впатровалъ [Л, с. 34]; Твого сьмо кожного дна заживали хлѣба, и все мѣвали, чого колвекъ было трева [Л, с. 340].

– мовна вказівка на неможливість більше зустрітися з покійним: Южъ болшъ не бѸдете миле обцовати, ни жадной Ѹтѣхи в дѸхѸ заживати [Л, с. 30]; Южъ не бѸдете столовъ его вкрѸжати, ни хлѣба щоденнаго вдачне заживати [Л, с. 34];

– анафоричний заклик оплакати померлого: Плачте жъ всѣ Ѹломныи, слезы выливайте, добродѣа свого добротъ вспоминайте [Л, с. 34]; Плачте жъ горливе, слезы горко выпѸскайте [Л, с. 34]; Плачте жъ, горкѣи слезы горко выливайте, остатнюю послѸгѸ патронѸ ѡдайте [Л, с. 36]; Плачте и землю землѣ жалосне ѡдайте, его наѸкѸ в своей памати тримайте [Л, с. 39].

У віршах подекуди використовуються звернення до небіжчика, що є усталеною рисою народних голосінь: БѸдешъ жити, такожъ намъ горкѣи боль коншъ, горкѣи слезы з зреницъ нашихъ роишъ, ижъ насъ, в ѡче, скоро опѸскаешъ, насъ, смѸтныхъ сыновъ в дѸхѸ, оставлєшъ [Л, с. 58].

Незважаючи на наступ католицизму на східнослов'янські землі, тогочасна українська православна еліта, свідома свого патріотичного обов'язку, дбала не лише про захист батьківської віри, а й зберігала рідну мову. Відомо, що для вивчення історії мови „першорядне значення мають ті писемні пам'ятки, що за своїм характером найбільшою мірою відбивають живомовні явища певного періоду” [1, с. 5)]. Таким якраз і є „Лямент”, що через свою стильову й мовну специфіку належав до загалом відомого, але не досить збереженого жанру „жалобних” віршів. Він містить чимало народнорозмовних рис. Ці ознаки пам'ятки підтверджує активне вживання лексичних одиниць різної частиномовної характеристики – іменників: творець, розум, прикладъ, жаль, лице, стѣни, мѹры, пѹща, праця, вблѸда, заплаата, трѹнокъ, достатки, скорбота, добродѣи, розмова, Ѹвоттво, хороба, потреба, тѹга, шхота, цнота, Ѹтрата, Ѹтѣха, вигнанецъ, смѹтокъ; прикметників: смѹтний, пєлынний 'полинний', никчємный, хорый, щирый, гойний, любый, вдачный, вѣрний, непорочный, пристойный, Ѹбогий, крєвний, зичливый; дієслів: выливати, служити, зажити, поможіте, Ѹтѣшати, вглядати, Ѹгодити, засмѹтити, влагаючи, вселити, ѸникънѸти, сталася, бѸдет, витали, не бѸдете, ся старали, сьмо заживали, не терпѣти, співаєм, пристѹпѣте, плачте, тримайте; прислівників: нігдись, зненацка, покись, зараз.

Трапляються в пам'ятці й фразеологізми народнорозмовного характеру, наприклад: **Своего вѣку моглъ кончить.**

Даниною потужній книжній традиції слід вважати використання традиційних граматичних елементів, до яких належать архаїчні відмінкові форми іменників: **потомкове, сынове, сыномъ** 'сином', **з очію, словы**; такі фрагменти прикметникової парадигми, як давня флексія **-аго**: **православія восточнаго, честнаго и животворящаго, великаго Василія** при наявності й новіших форм на **-ого**: **многогрішного**; активне вживання іменних прикметників: **жерця вірна, мужа чесна**; давні дієслівні форми: **псует, опущает, угасает, зажитъ, слава, ховал, виждь, слѣговалесь, ся старали, сьмо заживали** (складені граматичні архаїзми подекуди збереглися і в сучасному говірковому мовленні); архаїчні займенники та прислівники: **ово ж, гди, колвекъ.**

У тексті пам'ятки трапляються лексичні раритети, які нерідко є запозиченнями: **місяця фебруарія, ялмужна** 'милостиня, пожертва'.

З погляду семантичних особливостей лексики віршів характеризується тематичною багатоманітністю. У ній представлені слова на означення конкретних і абстрактних реалій. Це лексичні одиниці, які вже функціонували в мові попередніх епох, а також слова, які з'явилися внаслідок використання власних словотворчих ресурсів і запозичення. Помітне місце посідає в аналізованій пам'ятці емоційна лексика різної категоріальної належності – іменники: **скорвь, тѣга, цнота, в смѣткѣ, щирость, фрасѣнокъ** 'печаль', **в ѣвозствѣ** прикметники: **смѣтний, слезный, тажкаа, премѣ(д)рый, любезный, прелюбезный**, прислівники: **ревниво, фрасовливо, тажко, претажко, нелакливо, священно, статечне, жаловне** дієслова: **голосити, плакали, фрасовати, стогнати,**

Досить виразно виявляється у тексті „Ляменту...” вплив польської мови. З цього приводу І.П.Чепіга зазначала: „Історично зумовлений взаємовплив української та польської мов був особливо помітний у лексиці. Українській мові запозичення з польської були необхідні для називання нових реалій і понять, які постійно виникали в мові під впливом громадсько-політичного, господарсько-економічного і науково-культурного життя польського суспільства” [4, с.38]. Серед полонізмів, що входять до мовної палітри пам'ятки, – одиниці і лексичного рівня, і морфологічні та фонетичні форми, властиві тогочасному власне книжному мовленню: **по святоблिवе зошлом, мешкане, цнота, фрасовати** 'сумувати', **обцовати** 'спілкуватись', **прожекгнати, жекгнаемъ, теди, зичливе, статечне, лацне, ведлуг, бесполь** тощо.

Менше порівняно із лексичними формами представлені в пам'ятці фразеологізми: **вѣкѣ кончити, ѿдалъ дѣха Богѣ, дѣха выпѣстила, в иншю ѿишолъ дорогѣ, слезы лица обмивали, з очію зникаетъ, смерти вкѣсити, къ смерти дорогѣ скончилъ, выпѣстилъ дѣха, заживали хлѣба.**

Загалом стиль пам'ятки підкреслено трагічно урочистий, навіть піднесений, чому сприяє вживання певних поетичних форм, а саме: традиційних епітетів (**крвавою водою, горкихъ слезъ, святой земли, щирюю любов, мужа честна, чистыми голѣвы, люта смерть, многи дни, тажкого недуга, чистю Дѣвѣ, смртны(й) трѣнокъ**). Урочистість стилю підкреслюється використанням конфесійної лексики (**Богѣ, Творець всего свѣта, Превышняго, Вышній Царѣ, аггеломъ, православія, царъ Голомонъ, Израиль, Ааронъ, офѣрѣ, акафисты, священна**), складних слів (**горкопелыннымъ, прикрогоркій, тажкоболнымъ, богоболзливѣ, многогрішного**), архаїзмів (**оглашайте, моць, многогрѣшныхъ, кормитель, спѣдее, лзы, сасмѣщаетъ, гласъ та ін.**). Специфічними архаїчними одиницями виступають лексеми, пов'язані із класичною міфологією: **Бодай вись впродѣ въ Харонскихъ лодахъ погивала** [Л, 42], **Бодай вы впродѣ Вѣлкана млоты**

та скрѣшили, троглавногѣ Цербера зѣвы потребили [там само], Леталской воды хочемъ съ напитки [там само].

Аналіз луцького першодруку засвідчує процес, який з певністю дозволяє стверджувати про сформування й своєрідне викристалізування типологічних для епітафій і плачів жанрових мовних ознак, що в перспективі потребують глибокого й докладного опрацювання в контексті лінгвальної специфіки цього жанру.

Умовне скорочення використаного джерела

Л – Ламентъ по сватобливе зошломъ велевномъ господинѣ ѡтцѣ Іоаннѣ Василевичѣ, презвитери. именемъ церкви, православіа восточнаго, братства Лѣцкого, Въздвиженіа Честнаго и Животворящаго Креста Господна, написаный презъ многогрѣшнаго ієеродіакона Давыда Андреевича, инока чинѣ святого Великаго Василіа” в Лѣцкѣ року 1628, мѣсяца фебруаріа 11 дня в дрѣкарни Павла ієромонаха: фототипія, переклади, дослідження / упор. О.Бірюліна, В.Александрович, В.Шевчук. – Луцьк: Зоря, 2008. – 112 с.

Література

1. Матвієнко А.М. Передмова / А.М. Матвієнко // Волинські грамоти XVII ст. – К. : Наук. думка, 1995. – С.5 – 16.
2. Пещак М.М. Історичні писемні пам’ятки як джерело розвитку мовознавчої науки / М.М. Пещак // Мовознавство. – 1987. – № 3. – С. 49 – 54.
3. Пуцко В.Г. Книжкова продукція київських та південно-західних скрипторіїв XI – XIII ст. // Писемність Київської Русі і становлення української літератури. – К. : Наук. думка, 1988. – С. 8 – 24 .
- 4.Чепіга І.П. Всупереч унії та єзуїтській експансії / І.П. Чепіга // Мовознавство. – 1985. – № 4. – С. 35–40.
- 5.Шевчук В. „Про Олексія, чоловіка Божого” – драма з 70-х років XVII століття / В. Шевчук // Муза Роксоланська. Українська література XVI – XVIII століть : у 2-х кн.– Кн. 2 : Розвинене бароко. Пізнє бароко. – К. : Либідь, 2005. – С. 151 – 158.